

PATİKALARIN ÇAĞRISI

İBRAHİM TÖKEL

HECE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Giriş / 9

Patika Düşüncesi, Terzinin Dinlencesi / 11

Fetâ ve Fütüvvet / 17

Kendine Uzaktan Bakmak / 23

Tarihe Yeniden Bakmak / 29

Büyük Tarih, Küçük Tarih / 35

Modernlik: Sıkıcı Bir Hikâyenin Sonu / 41

Modernliği Aşma Tecrübesi Olarak Yahya Kemal / 47

İlerleme Fikri / 53

Büyüsü Bozulan Dünya / 59

Poetika Gölgelere Çekilirken / 65

Şu Bildung Dedikleri / 71

Avrupa'nın Kenarcığında Bir Yer / 77

Bozkırdan Kente / 83

Türklerin Türküleri / 89

Artık kaybolan bir dünyanın kadim bilgelikleriyle
12 evlat yetiřtiren anne ve babama, onlardan el almış
gibi aynı bilgelięi sũrdũren eřime...

GİRİŞ

Bilindik bir slogan var, “Kendi kaderini ülkenin kaderi ile bir tutmak.” Türkiye’de eli kalem tutan, gözü kitap gören ne kadar insan varsa yaklaşık iki yüz yıldır bu kaderden kaçamadı. Türkler kolay teslim olmayan bir millet. Büyük savaşlar ve büyük kayıplar, çıkarılan fermanlar, yüzlerce yıl süren ve sonuçlandırılmamış ciddi tartışmalar. Darbeler, devrimler, idamlar büyük sol tecrübeler, büyük sağ hareketlenmeler derken 21. yüzyıla bir şekilde kendini sağ salim atabilmiş, yıpranmış ama umudu süren bir topluluk. Bir toplum mu? Henüz değil...

Elinizdeki küçük kitap Türk kültür tarihine ilişkin cevapları değil soruları olan bir metin. Bazen atlanmış, bazen görmezden gelinen bazen de bile isteye unutulmuş ancak cari olarak yaşayan sorular, sorunlar bunlar. Düşüncenin olduğu kadar tarihin de patikaları var. Görmezden gelinen, atlanan derken kastettiğimiz bunlar.

Birkaç yıl boyunca süreli bir yayında düzenli olarak yazılmış yazılardan oluşuyor bu küçük kitap. Ancak bir izlek takip edilerek yazıldılar. Tarihe, yaşantımıza ve düşünce dünyamıza ilişkin görülmeyen ya da üstünde çok durulmayan, unutulmuş konulara ilişkin sorunlu alanları kurcalıyor. Yıllar içinde deneme yazarken farklı bir tarz edinmeye çalıştım. Yazıları üçe bazen ikiye ayırarak yayımlamaya gayret ettim. Bir izlek etrafında ana metin ve onu takip eden bir ikinci ve üçüncü kısa metinler. Yazıldığı dönemin önemli olaylarını, kitaplarını, filmlerini veya müziklerini konu edinen küçük metinler. Böyle bir yazı anlayışı, ana soruna

odaklanırken aktüel olanı da göz önünde tutmak gerekliliğinden doğdu diyebilirim.

Kitap girişlerinde lafı uzatmak biraz çokbilmişlik gibi gelir bana. Kitabın dilini, lezzetini kaçırırlar. Yazar söyleyememiş de girişte kısa bir özet yapmak istemiş gibi.

Gayret bizden tevfik Allah'tan...

Kızılay, Eylül 2025

PATİKA DÜŞÜNCESİ, TERZİNİN DİNLENCESİ

Terziye dinlen demişler ayağa kalkmış.

Genellemelerin, vasatlığın, aynılığın, Heideggerce söylersek hergünlüğün cehenneminde yaşıyoruz. Sabahlar belli, akşamlar belli. Yapılacak, yetiştirilecek işler, gidilecek mekânlar, izlenecek diziler, okunacak kitaplar bile bellidir. Yollar, hep aynı caddeler, sokaklar... Daralan, sıkışan, tekrarın cehennemindeki ve fakat bu tekrardan bir ritüel çıkaramayan modern (modernist mi demeliyiz) insan.

Sürprizler oldukça azalır. Hatta sürpriz istemiyoruzdur. Akşamları huzuru bozan bir misafir, ansızın çıkagelen bir hastalık, çocuğun biten ilacı, bozulan bir musluk... Bunlara alışkın değiliz. Diziler uzun, filmler sıkıcı, kitaplar tuğla gibi. Hergünlüğün içinde alışılacağı zaman da yok artık. Zaman, asla ele geçmeyen bu büyümlü tılsım, bütün sihri ile kaybolmuştur. Onu ölçecek bir alet yok artık. Zaman ne saate ne takvime sığmaktadır. Chul Han'ın dediği gibi "*zamanın kokusu*" kaybolmuş. Çözülen, dağılan bir geçiş, bozulmuş artık zaman.

Dünya da hergünlük içinde artık tecrübe edilmeyen bir varlığa dönüşüyor. Hayret, merak, tecessüs edilecek bir dünya yok artık. Ekmeğin tadı, yazın ışığı, akşamın kederi eskilerin esatiri olmuş.

Ana yolda bir sorun var. Bütün düzenler ve hakikatler sarılıyor. Bilindik düz yollar ve kısa yollar çalışmıyor. Amerikan sistemi de yerine talip olan Rus veya Çin sistemi de onurlu ve huzurlu bir gelecek vadetmiyor. İlerlemeci bir anlayış çerçe-

vesinde insanlığın en olgun çağlarından olması gereken XXI. yüzyılda İsrail'in Filistin'de, Gazze'de yapmış olduğu vahşet ötesi soykırımını nasıl anlamalı, nasıl anlamlandırmalı? Yahudilerin daha 80 sene önce yaşadığı vahşet yine Yahudi eliyle Gazzellilere yaşatılıyor. Buradan çıkarılacak en önemli ders, insanın hiç ders almadığı, ilerlemediği ve olgunlaşmadığıdır.

İslam dünyası... İslam dünyası diye yekpare bir yapı var mı gerçekten? Böyle bir bütünden, birlikten, eskilerin deyimi ile Pax'dan söz edilebilir mi? Bu hüznü ve büyük bir hikâye. Yaklaşık üç yüz, beş yüz senelik hüznü ve büyük hikâye. Filistin'de, Afganistan'da Suriye'de olanlara bakarak bu acı hikâyenin devam ettiğini görüyoruz.

Ana yolda bir sorun var dedik. Evet, dünya sistemi çalışmıyor. Bilindik tüm ana ve ara güzergâhların işlemediği durumda ne yapılacak? İşte kadim patika düşüncesi bize yol gösterecek. Patika keçi yolu demek. Keçilerin dağ yollarında açtığı yürüyüş yolları... Dağda, yabanda mahsur kalanlar patikalarla kendini kurtarırlar. Herkesliğin ve hergünlüğün, vasatlığın, bilinen tüm ana yolların cehenneminden kurtulmak isteyenler, patikaların selamete çıkaran ancak zorlu, sert ve küçük yollarına kendini vurmaktadır.

Şövalye, Samuray, Feta

Esasında sinema bilindik anlamını kaybedeli bir hayli zaman oldu. Özellikle 2000 sonrası yükselen fantastik ve özellikle süper kahraman film enstitüsü Martin Scorsese'nin deyimiyle sinemanın tabutuna süper çiviler çaktı. Efektlerle, dipsiz fantastik kurgularla, popüler kültüre ve tüketime yönelik basit zevklerle sinema 20. yüzyıldaki sanatsal niteliğini kaybetti diyebiliriz. Bir kavram olarak sinema bitti ama somut olarak sinema salonu da yok olmanın eşiğinde. Sinemanın yerini yeni bir anlayışla yeniden üretime sokulan dizi sektörü aldı. Diğer taraftan büyük stüdyolar, dijital online platformlara döndü. Aslında bu platformlar arada fena işlerde çıkarmadı değil. *The Wire*, *Office*, *True*

Detective, Game of Thrones, Black Mirror gibi önemli ve dikkat çekici yapımlar var. Bunlardan biri de menşei karmaşık bir animasyon; *Blue Eye Samurai*.

Sinemanın ölü zamanlarında bu yapım taze nefes gibi geldi. Animasyonda, Japonya'da dünyaya gelen babası Batılı, annesi Japon mavi gözlü bir çocuğunun hikâyesi anlatılıyor. Japonya, XVII. yüzyılda, Edo döneminde bir süreliğine kapılarını açar yabancılara. Sonra bilindik Japon kaprisleriyle kapılar kapanır. Bu arada evlilikler yoluyla bir sürü melez çocuk dünyaya gelir. Bu çocuklara tutucu Japon gelenekleri hoşgörü ile bakmaz. Çoğu yok edilir. Batılı babasından mavi gözlerini alan kahramanımız da böyle bir kaosun ve vahşetin içinden geçer. Düşünsenize mavi gözleriniz var ve Japonya'da kendinizi saklamaya çalışıyorsunuz. Dışlanmış bir şekilde kör bir kılıç ustasının yanında bir samuray olarak yetişen kahramanımız kendi hikâyesinin ve kötücül (Batılı) babasının peşine düşer. Uzakdoğuluların çok iyi işlediği bir intikam hikâyesi var karşımızda. (*Oldboy, Lady Vengeance, Internal Affairs* ilk akla gelenler.) Animasyon, içeriği yanında anlatımı, incelikli işçiliği ve üslubu ile de ilgiyi hak ediyor. Bu arada Japonya'nın son derece karmaşık kültürel iklimini de tanıma fırsatı sunuyor. Tabii film boyunca Japon kült ve epik sinemasının ustalarına da saygılar sunuluyor. Özellikle Akira Kurosava'nın *Jojimbo* ve *Sanjuro* filmlerine.

Ama benim bu yapıımı bu kadar sevmemin asıl nedeni Batı kültürü ile Japon kültürünün karşılaştırılması oldu. Japonların gözünden Batılılar ve eser miktarda Batılıların gözünden Japonlar. Film bu konularda verdiği cesur ve sert mesajlarla da dikkat çekiyor. Japon kültürünün nüfuz edilemezliği ve karmaşıklığı da film boyunca bize eşlik ediyor. Samuraylar her zaman ilgi çekici tipler oldular; tıpkı *şövalyeler* gibi. Bunların arasındaki ilişki evvelden beri kafamı kurcalayan bir meseleye dönüştü. Ve bu kavramlara Arap-İslam kahraman tipi olan "*Fetâ*" eklendi. Fetâ, İslam geleneğinde çok önemli bir kavram olan *Fütüvve*'e kaynaklık eden derin bir kelime; genç, delikanlı, yiğit, cömert kimse demek. Hem İslam öncesi Arap toplumunda kökleri var

hem İslam sonrası özellikle tasavvuf geleneğinde önemli bir yeri var. Bizce Arap asabiyesi ilgili olarak feta, Batı'daki şövalyeliği ve Japonya'daki samurayları çağrıştırmakta.

Başlı başına ayrı bir yazı hak eden *samuray*, *şövalye*, *feta* üç farklı dünyada, gelenekte yer bulmuş üç önemli kavram, karakter, tip. Bir Orta Çağ kurumu olan ve o çağa ruhunu veren şövalyelik, Japonya'da samuray olarak karşımıza çıkar. Ve İslam dünyasında bunun karşılığı feta'dır. Genel anlayışların ve kabullerin dışında kendi yollarını patikaların açan bu tipler kendi zamanlarını ruhunu, kurallarını ve etiğini de oluştururlar.

Johan Huizinga *Ortaçağın Sonbaharı* isimli önemli ve göz alıcı kitabında şövalyeliği etik ve estetik yönleriyle inceler. Ona göre Orta Çağ'da her kurum kendi kültürünü oluşturmaktadır. Şövalyelik de kendi çağının kurumlarının ürünüdür. Aynı şekilde bir asabiyet (aile, klan) kültürünün son derece önemli olduğu Arap toplumlarında "*fetâ*" kurumu da bu sınıfsal veya aristokratik düzeneğin bir sonucu olarak vardır. Yine feodal bir geçmişi bulunan Japonya'da samuraylar bu feodal düzeneğin bir sonucu olarak var olabilirler. Şövalyeler gibi samuraylar da bir feodal beyin yanında yörüngesinde hayat bulabilirler. Hatta beyini kaybeden samuray artık başıboş bir serseri (ronin) olarak kabul edilir. Bu duruma düşmek, efendisini kaybetmek o kadar aşağılayıcı bir durumdur ki ronin buna dayanmaz ve seppuku eylemi yaparak intihar eder. Buradaki sorunlar son derece sıkı ritüellerin uygulanmasından ibarettir. Samuray olsun, şövalye olsun, fetâ olsun çağının değerlerini yaratan grup veya sınıflardır. Onur, şeref, cömertlik, cesaret gibi değerlerdir bunlar. Orta Çağ kurumları olarak bu sınıflar kendi ahlak ve değer sistematigi oluşturmuşlar, tüm Orta Çağ'a hâkim rengi vermişlerdir. Esasında bütün olan bitenlerin arkasında toprağa dayalı bir tarım toplumu vardır. Tarım ve toprak toplumu, feodal düzeneği, feodal düzenek de zümreleri oluşturur; aristokratlar, din adamları, şövalyeler ve serfler.

Peki, bizim tarihimizde bunlara *Alp/Alperen* tipini eklemek mümkün mü? Klasik Türk geleneğinde son derece önemli bir

kurum olan alperen grupları kültür hayatımız açısından ve tip yetiştirmek açısından son derece önemli olmuşlardır. Yiğitlik, cesaret, cömertlik gibi değerleri taşıyan ve üreten *alp* tipi, beyin yanında, savaşlarda, hassas görevlerde önemli görevler almış, belli dönem kültürel kodların taşıyıcıları olmuşlardır. Bu önemli ve karmaşık, kurum, kavram ve düzeneklere daha sonra yine değineceğiz, şimdilik işi tadında bırakalım.

Bir Kitap: Japon Edebiyatının Zevki

Söz Japonya'dan açılmışken Japon kültürü üzerine çok iyi bir kitap yayımlandı. *Japon Edebiyatının Zevki* adlı kitabın yazarı Amerikalı bir Japon kültür uzmanı Donald Keene. Kitap, patikamıza konuk olacak ayrıntılar, zenginlikler ve kısırtıcılıklar vad ediyor elbette. Zaten baştan sona farklı bir kültürel düzen yaratan Japon kültürünün özellikle edebî ve estetik tarafına ışık tutuyor. Kendi medeniyet havzasının (Asya havzası) dahi dışında bir kültürel aykırılık yaşayan Japonya'nın bu farklılıklarının tarihsel dinamiklerinin peşinde iyi de bir zemin yakalıyor.

Yazar, Japon geleneğinde estetik farklılığını dört temel üzerinden inşa ediyor. *İma, düzensizlik, sadelik ve bozulabilirlik*. Evet, hayli ilginç başlıklar, alışageldiğimiz estetik kategorilerine benzemiyor doğrusu. Bu başlıkları Japon estetiğinin temeli olarak sunan yazar zengin örneklerle Japon kültür ve edebiyatını çözümlmeye çalışıyor. Aynı farklılığı ve tuhaflığı Chul Han'ın *Çakma* kitabını okurken de yaşamıştım. Uzak Doğuluların veya Batı dışı toplumların kültür, estetik veya savaş gibi konularda farklı yaklaşımlarına dünyanın gerçekten ihtiyacı var. Dünya, her toplumun aynı konularda yaşadığı farklılıklarla zenginleşiyor. Sadece Batı geleneği içinde dünya tecrübesi ve fikrini takip etmek ne kadar sıkıcı ve aldatıcı.

Benim dikkatimi çeken önemli bir husus da yazarın bu eleştirel çözümlmelerine kaynaklık ettiğini söylediği bir klasik Japon eseri oldu. Kenzo isimli bir yazarın *Aylaklık Üzerine Dene-meler* adı verilen bir Japon klasiği... 1500'lü yıllarda yazılan bu

denemeler yazara göre Japon kültürünün ve estetiğinin başyapıtı niteliğinde. Açıkçası kitabı çok merak ettim ama maalesef Türkçede izine rastlamadım. Okuyucu *Japon Edebiyatının Zevki*'ni okuyunca bana hak verecek *Aylaklık Üzerine Denemeler*'in peşine düşecek...

FETÂ VE FÜTÜVVET

Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr

Daha önceki denememizde şövalye, samuray ve fetâ gibi tarihsel tiplere değinmiştik. Aynı dönemin ürünü, birbirine benzer akraba kavramlar üzerine bu yazıda biraz daha durmak, özellikle fetâ ve ilintili olarak fütüvvet kavramlarına değinmek istiyorum. Orta Çağ boyunca sözü edilen sosyolojik kavramların ve insan tiplerinin çağa ruhunu veren kavramlar, aktörler olduğunu söylemiştik. Şövalyeler olmadan Orta Çağ'ı anlamak mümkün olmayacak. Aynı şekilde samuraylar olmadan da Japon tarihini ve kültürünü anlamayacağız. Keza fetâ ve fütüvvet kavramları olmadan Türk İslam medeniyeti ve kültürü üzerine konuşmak bir hayli eksik olacak. Yine daha önce vurguladığımız gibi biz burada; ihmal edilen, görmezden gelinen, kıyıda köşede kalan bir takım kök kavramların, durumların peşine düşerek tarihsel patikalar açmaya çalışacağız.

Hız Peygamber'in Uhud Savaşı'nda şöyle söylediği rivayet edilir: "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr" (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.)(Mustafa Öz, "Zülfikâr", s. 553.) İşte bu ifadede geçen fetâ kavramına ve ondan türeyen fütüvvet kavramlarına yakından bakalım: "Fetâ, sözlüklerde "genç, yiğit, cömert"; fütüvvet ise "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına gelir. Tasavvuf kaynaklarında, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren önde gelen sufilerin fütüvvet kelimesini tasavvufi bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Ali Sâmî en-Neşşâr,

fütüvvetten ilk bahseden sufinin Fudayl b. İyâz olduğunu ve kelimeyi “dostların kusuruna bakmama” şeklinde tarif ettiğini belirtirse de (Neş’etü’l-fikri’l-felsefi fi’l-İslâm, III, 403) ondan önce Ca’fer es-Sâdik’ın ‘Bize göre fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir’ dediği belirtilmektedir. Hallac-ı Mansur ise fütüvveti, “Bir dava sahibi olmak ve neye mal olursa olsun bu davadan dönmemek” diye tarif eder. Muhyiddin İbnü’l-Arabi fütüvveti, ilahi bir vasıf olarak görür. Her ne kadar Allah’ın fütüvvet lafzından türeyen bir ismi yoksa da her şeyin O’na muhtaç olup O’nun hiçbir şeye ihtiyacı olmaması, herhangi bir karşılık beklemeden âlemi ve onda var olan her şeyi yaratmış olması ilahi fütüvveti gösterir.”(Süleyman Uludağ, Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *İslam Ansiklopedisi*.)

Fetâ esasen İslam öncesi Araplar arasında kullanılan bir kelimedir. Ahmet Yaşar Ocak’a göre İslam öncesi Arap toplumunda fetâ “şecaat, iffet, cömertlik ve diğerkâmlık gibi başlıca üstün vasıfları bir arada mütalaa eden eski asalet ve fazilet telakkisini temsil ediyordu; ancak bu, toplumda mevcut bir kurumlaşmayı değil münferit bir kişiliği yansıtıyordu.” Nitekim Hz. Peygamber’in Hz. Ali için kullandığı rivayet edilen fetâ ifadesi, çok erken İslami dönemde kelimenin kullanımda olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan İslam sonrasında özellikle Abbasiler döneminde fetâ adıyla anılan gençlik toplulukları teşkilatlı bir yapıya dönüşmüşlerdir. Fütüvvet bu teşkilatlanmaya verilen isimdir. Toplumdan ayrı yaşayan, rindmeşrep ve kalenderi/melami özellikler gösteren bu topluluklar Abbasi halifesi Nasır Lidinillah tarafından resmen tanınmış ve görevlendirilmişlerdir. Daha sonraları İran ve Irak sufi gelenekleriyle bağ kuran bu fetâ toplulukları yani fütüvvet ehli, neredeyse tasavvuf ile aynı anlamda kullanılmıştır. İran ve Irak fütüvvet ehli ile irtibatı bilinen Ahi Evran, bu teşkilatı Selçuklu coğrafyasına taşımış, sonradan ahilik teşkilatı diye anılan esnaf ve zanaatkâr topluluğunun kuruluşuna öncülük etmiştir. Hem Selçuklu hem Osmanlı döneminin en önemli kurumlarından biri olan ahilik teşkilatının temelinde işte